

1843 ԲԱԶՄԱՎԷՊ 1910

ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

ՀՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԵՐԿՐՈՒՆԻՔ ԴԻՒԱՅ ԵՒ ԱՌՏԻՑ՝

Մեր մինչև ցարդ քննած երդումներն էին մարդոյ առ մարդ կամ այդ Աստուած տուածները, իսկ այս վերջին մասին մէջ պիտի նկատենք զիսպ զմա՛ ուղղուածը, որով կը վարէր ամբողջ քրիստոնէական եկեղեցին, և ի դարման հիւանդութեանց գործածուածը:

Չար ու բարի հոգւոց հակառակամարտ ներգործութիւնը մարդկային կենաց ու բընական իրաց մէջ իսկ՝ ծանօթ էր բոլոր հին կրօններու, այլազան համոզումներով, որոնք կը կեդրոնանային սա կետին վրայ՝ թէ ամէն փնաս կամ օգուտ, որ կը պատահէին մարդուն, և մինչև իսկ խօթութիւնք, մանաւանդ ծանրերն, անոնց արդիւնքն էին: Հիթանոսը սովոր էին հալածել չար հոգիները հոտերով, ծխումներով, անոնց անհաճոյ կամ ահաբեկիչ անունը:

ներով ու բառերով, նուագով, կախարդութեամբ և բժժանօք՝ — Հրեայք ալ ունէին նոյն հաւատքն ու բարքերը, առաւելապէս կրտսերագոյն դարուց մէջ: Սատանայն կը հարուածէ զՅոբ՝ զրկելով հարստութենէն ու զաւակներէն, և վիրօք ծածկելով մարմինը (Յոբ, Ա-Բ): Սաւուղ կ'այսպահարի, և Դաւիթ քնարահարութեամբ կը հեռացնէ դելը (Ա թագ. ժՁ, 14-23): Այս կը խեղդէ Հոագուելի հօթն փեսաները, և Տուրիա ծխով մը կը վանէ զայն (Տոր. Զ-Ը): Նոյն ինքն կը խօսի սուտ մարգարէից բերանով (Գ թագ. իԲ, 21-2): Հրեայք Յիսուսի օրով զիսահարներ կը բժշկէին (Մտթ. ժԲ, 27), և առ այս յատուկ պաշտօնեայիներ ունէին «երդմնեցուցիչք» կոչուած (Գրծ. ժԹ, 13):

Քրիստոնէութիւնն ալ ճանչցաւ բարի ու չար ոգւոց դերը սկիզբէն ի վեր: Խօսքըս յատկացնելով վերջնոց, զայն այսպէս կ'ամփոփեմ ըստ Աւետարանին: — Փըրկագործութեան խորհրդէն յառաջ սատանայն աշխարհի իշխանն էր, զոր Յիսուս իւր մահուամբ պիտի դատապարտէր, զուրս

ձգէր ու խայտառակէր¹, ազատելով զմարդիկ անոր ձեռքէն², Բայց և այնուհետեւ չպիտի հրաժարէր թշնամին զանոնք որոսալու տնէջէն, և հաւատացեալք անոր հետ միշտ կուր պիտի մղէին³։ Անոր վերջին հարաւածը պիտի տայ Փրկիչն երկրորդ զաւտեամբ⁴։ — Սատանայն ոչ միայն պիտի ճակատէր մարդոց դէմ, այլ ոմանց մէջ իսկ պիտի մտնէր ու տանջէր զանոնք մարմնապէս, և որոնք պիտահար կը կոչուէին։ Յիսուս անդադար կը բռնէր այսպիսիները, և նոյն իշխանութիւնը սուսուիւր աշակերտաց եւս⁵, որոնք կը գործադրէին զայն⁶, երբեմն ոչ դիւահաւաններն ալ սատանային մատնելով⁷։ Փրկիչը հաստաւ տեց⁸ թէ չարին կողմանէ էր կնոջ մ'ու թողտանաւմեայ կարեկամութիւնը⁹, և սատուածային բանից անպտղութիւնը մեղաւորի սրտին մէջ¹⁰, Հրէից անհաւատութիւնը¹¹, Յուդայի մատնութիւնը¹² և այլն։ — Բնական էր՝ որ այս համոզմունքն ու սովորոյթը ճշդութեամբ իւրացնէին բոլոր Հարը ու վարդապետը եկեղեցւոյ, ինչպէս ըրին մերայինք ալ։ Նարեկացին դիւաց կ'ընծայէ մարդոց հոգեկան ու մարմնական թերութիւնը զիրովին, ըսելով. « Եւսուտածք կրկնառեղ և անվայելուչ պատահմանց ի հնարից չարին ի մեզ յայտնեց » (Աղ. Դ. Գ. Բ. Բ.)։ Մաշտոցն ինքնին յայտնապէս դիւաց կը վերագրէ հիւանդութիւնը հետագայ բացատրութեամբ՝ զոր կ'ընէ « ջերմոտի » աղօթից մէջ. « Ի ուստաբեա ի սա զառողջութիւն, և խափանեա ի սմանէ զցաւս զյայտնիս և ըզգադտնիս ի բաց, և հեռի արա զսատանայ զհակառակորդն մեր » (զրչը.)։ Եւ դարու Հայր աւելի չափազանցութեան գնացեր

էին, « ի դիւէ » կամ « յայտոյ » կարծելով մարմնոյն հասարակ երեւոյթներն իսկ, ինչպէս յորանջելն ու ձգտելը, փնջելը, լեզուին և ըմբանին կծելը, ունկան հարկանելը, որուն չի հաւանիր Եզնիկ (Բ, ԺԹ)։

Ըսի՝ թէ դիւաց ներգործութիւնը կը դրուէր և բնական իրաց մէջ. աստի է ըստ իս՝ սրբոյ և սրբոյ հիմնական զանազանութիւնը, որ շատ աւելի ընդարձակ ու ըրիզ կրօնից մէջ, և յատկապէս մազեղեղականութեան ու հրէութեան մէջ, չափաւորեցաւ քրիստոնէութեան ձեռքով։ Առաջիկոց ժողովն ուսեկեաց մէջ խորշելի հրուչակեց կողոց զոհեալը, հեղձուցեալ անասունն ու արիւնը¹³։ Պաւղոս՝ ազատախոհ մարդ մը, կերակրոց անսրբութիւնն ոչ իւրական, այլ յարաբերական էր դնէ. « Ոչ ինչ է, կ'ըսէ; պիղծ նովաւ (Կրիստոսի)։ Բայց այնմ որ համարիցի որ ինչ պիղծ՝ նմա է պիղծ¹⁴ »։ Եւ այլուր խօսելով զոհեկոց մասին, կ'ըսէ՝ թէ կուրքերն որ ոչ ինչ են, չեն կարող պղծել իրենց նուիրեալը. սակայն կը զգուշացնէ ուսեկէ՝ տկարամիտները չգայթակղեցնելու համար¹⁵։ — Շատ հաւանութիւն սոյն մտքը էր առաքելական ժողովոյն արգելքն ալ։ — Ըստ իրեն՝ « ամենայն արարածը Աստուծոյ բարի են, և չիք ինչ խոտան, ... զի սրբի բանին Աստուծոյ և աղօթիւք »¹⁶։ Ոսկերեան այս վերջին պայմանը պատահական կը հասկնայ և ոչ ստիպողական. այս տեղ, կ'ըսէ նա, առաքելաւ « երկուս պղուիս դնէ » մի՛ թէ չիք ինչ արարած որ պղծիցի »։ այս ինքն՝ որ ի բնէ պիղծ լինի. « և միւս եւս՝ եթէ պղծիցի ինչ, այլ ունիս դեղ. կնքեա՛ զոհացիր՝ փառաւորեա զԱստուծո, և ամենայն պղծութիւն ի բաց

1. Գ. Ժ. Բ. 31. Ժ. Գ. 11. Կոր. Բ. 15. Եբր. Բ. 14.
2. Կոր. Ա. 13.
3. Եփես. Զ. 12.
4. Ա. Թես. Բ. 8.
5. Մար. Ժ. 8 ևն.
6. Մար. Զ. 13. Ղ. Ժ. 17-20. Գրծ. Ե. 16 ևն.
7. Ա. Կոր. Ե. 5. Ա. Տիմ. Ա. 20.
8. Ղ. Ժ. Ժ. 16.
9. Ղ. Ժ. Բ. 12.
10. Գ. Բ. 44.
11. Գ. Ժ. Ժ. 2.

12. Գրծ. Ժ. Ժ. 20, 29. Ի. Ա. 25. — Արիւնը կ'արգելուր և մովսիսական օրէնքը, զայն կենդանւոյն « ընծալը » կամ կնքեղ համարելով (Դրնից. Թ. 4-5. Գ. Եւս. Ժ. 10-4).
13. Զ. Ժ. Ժ. 14.
14. Ա. Կոր. Բ. Ժ. — Այդ քրիստոնէական և միանգամայն հրէական սահմանն ազգեցութեան ներքե կը պատուիրէ Ղուրանն ալ՝ թէ « Մի՛ ուտէք բնաւ այնպիսի կերակուրներ՝ որոց վրայ Աստուծոյ անունը յիշուած է. ո՞հիք մ'է այդ » (Զ. 121).
15. Ա. Տիմ. Դ. 5.

մերժին»։ Ջոհելոյն համար կ'ըսէ՝ թէ «հաղորդեցաւ կերակուրն դիւայ»։ Եւ թէ գիտութեամբ ուսէ մարդ զայն՝ կը պղծուի, իսկ անգիտութեամբ՝ ոչ։ Խոզենին եւս, պիղծ ըստ հին օրինաց, կը սրբուի խաչակնքելով¹։

Հայ եկեղեցւոյ մէջ ալ մուտ գտած և աւելի ընդարձակուած կը գտնենք սոյն խրտութիւնքը։ Ս. Դերսէս պարթեւ կ'արգելուր ուսել մեռելոտին և արիւնը՝ զորս «պիղծ համարէր առաջի Տեսան» (Փաւս. Դ, Գ)։ Դոյն կարծիքը կը յայտնեն նաև Յաճախապատումը (Ը, 71) և Ենորհալին (Թղթ. Միջ. 251)։ — Յազկերտ Հայոց նախարարները շարչարեց՝ որ յանձն չառին «ուսել զմիս զոհեալ, զոր ոչ էր երբեք օրէն ուսել ըրիստոնէից» (Լիդի. Բ)։ Մոզպետն որ յետոյ ի Հայաստան եկաւ, նա եւս կ'ուզէր «բռնաբար» կերցնել Հայոց «միս յազածոյ» (անդ, Գ)։ — Մեր Հարց համար պիղծ էին նաեւ մուկն ու անոր կրծածը (Ենորհ. 248)։ Կային և ինչ ինչ զանաւոր անասունք» (Կիրակ. ԽԻ. Տաթ. Քրդ. ժմբ. 134)։ և Մաշտոցը, սկսեալ մեր ժառարու օրինակէն, ունի աղօթից երկու կանոններ՝ անդամէ ազամայ ճաշակողները սրբելու համար։

Տեղւոյս չէ այս նիւթիս վրայ աւելի ընդարձակ խօսել։ Եւրոպայի հարկ համար, ընցայ ըսել, ցուցնելու համար՝ թէ ինչ էր դեռելը երդմնեցնելուն իսկական պատճառը։ Այժմ անցնինք անոր նկարագրին ու տեսակաց։

✱

Ա. ԵՐԿՐԱՆԻ ԵՐԱՄԱՐԻՆ

Ըստ առաքելական սկզբանց՝ այն մարդիկ որ տակաւին չեն զգեցած մկրտութեան շնորհը, ծառայ են մեղաց և սատանայի (Ա Յճ. Գ, 8-10)։ Մկրտութիւնը կ'ազատէ գիրենց այդ ծառայութենէն,

և պարտք կը դնէ առաքինութեան շաղին հետեւիլ (Հո. 2, 1-8. Եբբ. 2, 4-6)։ Այս նոր փոփոխութեան առաջին քայլն է հրաժարումն ի սատանայէ երզմամբ. աւարողութիւն մը՝ որ կը պահուի ցարդ, և որ ծանօթ էր՝ ինչ ինչ փոքր զանազանութեամբք՝ և ըրիստոնէական հին ընդհանուր եկեղեցւոյն մէջ իսկ², որով առին մեր Հարց ալ նոյն ձեւով ու կազմութեամբ։

1. — Երկրամբ. — Ասոր մասին մեզմէ առաջին խօսողն է Մաշտոցին վրայ վաստակաւորն Յճ. Մանգակունի, որ հրաժարման այս արարողութեան մէջ իսկական երդում կը դնէ՝ առանց սակայն մի կողմածէն աարբեր բանածելի մը։ Ահա իւր խօսքերը. «Գիտաց, կ'ըսէ նա, անիւն թշնամին (սատանայ), թէ ի ժամ մկրտութեանն երզմամբ հրաժարեն յինէն, և երզմամբ ուրանայեն զիս, երզմամբ հեռացին յինէն՝ ասելով, թէ Հրաժարեմք ի քէն...» յայտնի բանածելը (ԺԵ, 114)։ և զոր կը կրկնէ փոքր ինչ յետոյ (115)։ Հայրապետիս բացատրութեան հետ կը միաբանի Մաշտոցին ալ, որոյ մեզ արդէն ծանօթ (աստ, 120) հնագոյն օրինակին մէջ իսկ՝ ժառարուն՝ կը կարդամ, թէ քահանայն «երկմեղացանէ երիցս անգամ, ասելով» ենւ։ — Ապա զայով հաւատոյ դաւանութեան, հոն ալ, կը յաւելու Մանգակունին, «երիցս անգամ երկուսն և հաւատացին ի սուրբ Երրորդութիւնն՝ ասելով. Հաւատամք ի Հայր...» (114), առանց ուրիշ յատուկ երկմեղացանէ մը։ Ուրով երկու պարագայից մէջ ալ ծանօթ խօսքերն երզման ոյժ ունին ըստ Հայրապետիս և Մաշտոցին. ըսենք նաև ըստ Յովհ. Իմաստասիրի, որ հրաժարման ձեւեր կը կոչէ նոյնպէս «երզմուն» (8)։

2. — Վայր։ — Սոյն արարողութիւնը կը կատարուէր մկրտութեան սկիզբն իսկ՝ ըստ Իմաստասիրին (8-9, 27) ու Մաշ-

1. Մեկն. Ա Տիմ. ԺԲ, 96, — Ղուրանն ալ կ'արգիւտ մեռեալ անասունը, արիւնն ու խոզենին, որոս սակայն «առ հարկի կարօտութեան» թոյլ կու տայ ուսել (Զ,

146. Բ, 168)։

2. Cabrol, Dict. d'Archéol. chrét. II, 260-335. — Martigny, Dict. des Antiq. chrét. 696, 676.

տողին, սկսեալ մեր հնագոյն օրինակէն. և սրբաւայրին զրան առնել, ըստ նոյն իմաստասիրին՝ թէ «զերախայիցն... զխոստովանենն առ դարս մկրտարտեմին կատարել, և ապա տանել ի ներքս» (27): Մաշտոցը նկատելով՝ որ ամէն աղօթատուն առանձին մկրտարան չունէր, նոյն երգումը կատարել կու տայ «առ դարսն եկեղեցոյն», զոր կը կրկնէ Երզնկացին Գեորգ վրդ. եւս, «ի դարսն եկեղեցոյն», Խրատ մկրտութեան կոչուած աշխատութեանը մէջ՝ զոր կը պահէ վանացս զըջագրատունը:

3. — Պաշտօնեայ: — Մեր քով հին ժամանակ քահանայն կը յիշուի միշտ, որ և պիտի մկրտէ. «Քահանայք, կ'ըսէ Յաճախապատումը, . . . զմկրտեալսն հրաժարեցուցանեն ի սատանայէ» (Բ, 15). «Քահանայք» է նաև ըստ հին ու նոր մաշտոցաց: Երբ միշին դարուն մեր մէջ մըտաւ յատուկ երդմնեցուցչի պաշտօնը, որոյ մասին աւելի վերջ պիտի խօսիմ (Գ, 3), ասոր վիճակեցաւ նաև «զերախայն հրաժարել ի սատանայէ», ինչպէս կ'աւանդէ Տաթեւացին (Հրց. Թ, 17): Արդեօք սովորութիւն եղաւ այս նորութիւնը, թէ լոկ սկզբունք մնաց, չեմ գիտեր. մանաւանդ թէ երկրորդը կը կարծեմ, նկատելով Մործորեցոյն ըսածը՝ թէ Հայք «գեօթն կարգն ի մի օր տալով» (Թղթ.), հարկաւ երդմնեցուցչի պաշտօնը վարելու ժամանակ անգամ չունէին: Բաց աստի՝ թէ ըստ Գեորգ վրդ. և թէ յաջորդ մաշտոցաց՝ դեռ միշտ «քահանայն» է երդմնեցունողը:

4. — Արարողութիւն: — Կարագիրը պիտի առնում ժ՛՛՛՛՛՛ զարու մաշտոցէն, զանց ընելով այլոց փոքր տարբերութիւնքը, և Երզնկացիէն միանգամայն: Քահանայն իւր հետ ունէր պաշտօնակիցներ ու հաւատացեալներ. «հանդերձ միարան ուխտիւն» (Մշտ.): Դուռն ելնելով՝ «հրամայե երախային դառնալ յարեմուտս» (անդ): Ի հրնուց յարգի էր արեւելքը, ուսկից «արեգակն» Քրիստոս՝ պիտի երևի երկրորդ գալլստեան՝ ըստ Աւետարանին և Հարց.

ասոր համար եկեղեցին և աղօթականք միշտ նոյն կողմը կը նայէին. որով հաճառակ կողմն անարգ էր և սեպհական չարին: Հետեւաբար հրաժարումը կը կատարէին՝ դառնալով դէպ ի չարին կողմը. կամ ըստ Տաթեւացոյն՝ «զի սատանայ և տգիտութիւնն և մեղքն խաւար են, վասն որոյ ի մուտս արեւու ուրանամք և հրաժարեմք» (Քրգ. մար. 146): Այս տեղ կնքահայրը զրկած զերախայն, եթէ մանուկ էր, կը կանգնէր «յահեակ կողմն ի դրան եկեղեցոյն, և բռնէ զձեռն հրաժարական, այս ինքն զափից մէջն յարեւմուտն ունելով». իսկ «քահանայն կանգնի յաջ դեհն դրան եկեղեցոյն» (Երգ.):

Այս պահուն երախայն ինքնին կ'ըսէր հետագայ երդմնածնն ըստ Մանդակունոյն. «Հրաժարեմք ի քէն, սատանայ, հրաժարեմք ի պաշտամանէ ըսմմէ, հրաժարեմք ի հրեշտակաց քոց, հրաժարեմք յամենայն խարէութենէ ըսմմէ» (ԺԵ, 114): — Հին մաշտոցին մէջ փոքր ինչ տարբեր է այդ ձեւը. «Հրաժարեմք ի քէն, սատանայ, և յամենայն խարեութենն ըսմմէ և ի պատրանաց քոց և ի պաշտմանն ըսմմէ և ի գնացից քոց, և ի հրշտակաց քոց»: Այս խօսքը կը կրկնէր «երիցս անգամ». և քահանայն կը հարցնէր նոյնչափ անգամ. «Հրաժարեմք». իսկ երախայն իւրաքանչիւր հարցման կը պատասխանէր, «Հրաժարեմք» (անդ): Այս յաւելումովն յիշատակը կայ և իմաստասիրին բացատրութեան մէջ. «զհրաժարելոյն ի սատանայէ նոցա հարցմամբ» (8): — Երզնկացին կամ թէ իւր ժամանակն երախային դիւրութեան համար ասոր երկար բանածնն ալ վերածած էր հարցման՝ քահանային կողմանէ, — թէ և ոչ ժամանակակից և ոչ հետագայ մաշտոցք ընդունած են զայդ. — «Հրաժարեմք ի սատանայէ, և յամենայն խարէութենէ նորա, և ի զընացից նորա, և ի հրեշտակաց նորա, և յամենայն զօրութենէ». զայս կը կրկնէր

նոյնպէս « երիցս անգամ », և երախայն կը պատասխանէ՝ « Հրաժարեմ »։ Որուն քահանայն վերստին՝ « Հրաժարեմ », հրաժարելով հրաժարեմ »։ ու կը լռէ պատասխանը՝ որ սակայն դերաւ կ'իմացուի։

Ուս. Կոնիբեր՝ վատիկանեան հայ մաշտոցի մը միջէն, գրուած 1299էն յառաջ, քաղած է՝ անգղ. Թարգմանութեամբ՝ հետագայ կարեւոր մանրամասնութիւնը։ Փահանայն, կ'ըսէ, յետ դարմանելու երախայն յարեւմտոս, կը հրամայէ « երկարել ձեռնը դէպ ի նոյն կողմ, իբրեւ մխելով զայն մուր խաւարին մէջ. և կը հրամայէ աւոր քրանել երիցս աստուային վրայ, որ է ուրանալ զայն. և կ'երգանքնէ երեք անգամ՝ ըսելով. Հրաժարեմ ի աստուան փէ՛ ։ Եւ իսկ երախայն կը պատասխանէ, « Հրաժարեմ »։ և միանգամայն « կը քրանել աստուային վրայ »¹։

Յետոյ քահանայն զերախայն « դարձուցանէ յարեւել » (Մշտ. — Երգ.) որ էր, ազնուական կողմը, կը վառէ երկու մոմեղէն, և կը դնէ երախային ձեռաց մէջ՝ ըսելով. « Գարծիր ի լոյս աստուածգիտութեան ». ապա « դարձուցանէ զձեռն (նոսրնային) խնորոզական, այս ինքն զափի մէջն յինքն ունեղն » (Երգ.)։ Կոնիբերի օրինակն ասոր փոխարէն կ'ըսէ՝ « աչքն յերկինս վերացնելով և ձեռները կարկառելով »։ իսկ քահանայն կ'անցնի « ի ձախ կողմն եկեղեցւոյն » (Երգ.), « խոստովանելով զմի աստուածութիւն սրբոյ Երրորդութեանն » (Մշտ.)։ Թէ՛ այս արարողական մանրամասնութիւնը որչափ հին են մեր մէջ՝ չեմ գիտեր. բայց Մանդակունին աւստնց յաջորդող երգմանքն ալ կու տայ՝ իբր երախայից յատուկ, որ է այս. « Հաւատամք ի Հայր, հաւատամք յՈրդի, հաւատամք ի սուրբ Հոգին »², զոր կը կրկնէին « երիցս անգամ » (Ժե, 114)։ Նոյնպէս

հաստատական և նուիրելոյն սեպհական կը թուի այն՝ իմաստասիրին այս ակնարկութեան մէջ. « հաւատալ սրտի և խոստովանել բերանով, յորմէ կեան հասցէ, զՀայր և զՈրդի և զսուրբ Հոգին » (9)։ — Բայց հնագոյն մաշտոցին մէջ արդէն հարցական ձեւ առած է այն՝ քահանային կողմանէ՝ այսպէս. « Հաւատամ յամենա-սուրբ երրորդութիւնն՝ ի Հայր և յՈրդի և ի Հոգին սուրբ »։ (ըստ Երգն. « երիցս անգամ »)։ և դարձեալ առանձնաբար, « Հաւատամ ի Հայր, հաւատամ յՈրդի, հաւատամ ի սուրբ Հոգին »։ Եւ երախայն մէն մի հարցման կը պատասխանէ՝ « Հաւատամ »։ Փահանայն դարձեալ երեք անգամ. « Հաւատամ », և երախայն նոյնչափ՝ « Հաւատամ »։ Ապա կը պաշտէին Նիկիական հանգանակը, համաձայն նաև Երգընկացւոյն։

Մանդակունին կը յաւելու՝ Թէ դաւանութեան հետ երախայն « կնքեցին զինքնան երրորդական զօրութեամբ Հօր և Որդւոյ և սուրբ Հոգւոյն, և զսուրբ խաչն ի վերայ մատանի եղին » (122). որ ուրիշ բան չի նշանակեր, բայց եթէ խաչակընքեցին իրենք զիրենք։ — իսկ իրգնկացւոյն խրատուց մէջ արարողութիւնը կ'աւարտի աւագ օրհնութեան մը երեք տնով. « Երգեցուց երգ նոր », և կամ « Յաղթական քեզ օրհնութիւն »։

Ույն կարգը կը կատարուէր « ի վերա(յ) տղայոց և չափահասից » առ հասարակ (Մշտ.)։ Սակայն յմնեցւոյն օրով հայ եկեղեցականք՝ հակամէտ զեղծման, յաճախ զանց կ'ընէին զայն, որոյ դէմ կը բողոքէ նոյն հայրապետն՝ ըսելով. « Ումանք զառ ի մկրտութիւն զալ հանդերձեղոց՝ զհրաժարելոյն ի սատանայէ նոցա հարցմամբ ի վերայ ոչ բերեն զերդմուն, և ոչ զսրբոյ Երրորդութեանն խոստովա-

1. Rituale Armenorum, էջ 92, մե. 8. Այդ սովորոյթն Յոյներէն անուած էր Թուի, որոց մաշտոցին մէջ կայ մինչև այսօր։ — Նոյն նպատակաւ անուշադի դարու հայ դիւթիւն ալ կ'ընէին նոյն բանը. « Ի ժառիթս և յալ քրքրէ » (Մանդ. ԻԶ, 185).

2. Ուս. Կոնիբեր՝ անմանօք Մանդակունին այդ և

վերոյիշեալ վկայութեանց, և տեղեակ լով յմնեցւոյն, իւր սովորական հպանակով հետեցուց։ Թէ վերջինս նախ հաստատեց հրաժարման ու դաւանութեան սովորոյթը Հայոց մէջ, որոնք իբր Թէ յառաջագոյն ժամակից էին Նիստորականաց (The key of Truth, էջ LXXVIII),

նութիւն ... այլ միայն առ մկրտութիւն աւագանին վաղվաղեալ՝ ի ներքս արկա- նեն» և այլն (8)։ Անկարգութիւն մը՝ որ շատ չտեսնեց, ըստ որում բոլոր գրչա- գիր մաշտոցները կը պահեն նոյն ծէսն հա-ւատարմութեամբ։

Ծ. — Վանացս մէկ օրինակը, գրուած ի Սիս 1345ին, բոլորովին տարբեր կազ-մութիւն մ'ունի երդման կարգին, զոր ստրկարար թարգմանած է լատին մաշ-տոցէն, և որ հարկաւ գործադրուած է՝ գէթ մասնաւոր տեղոյ ու ժամանակի մէջ։ — Նախ կը զնէ երկար աղօթք մը քա-հանայէն՝ հեռացնելու համար սատանային ազդեցութիւնը երախայէն. «և ապայ փչէ երիցս անգամ յերեսս երախային, (որ) նշանակէ զհերքելն սատանայի որպէս հողմն գփռչի», յարեւով այս երդմնա-ծեւը. «Եւ, պեղծ ոգի, եւ ի պատկերէս Աստուծոյ, և տուր պատիւ և փառս կեն-դանոյն Աստուծոյ Հաւր, և պատիւ և փառս ճշմարիտ որդոյ Նորա Յիսուսի Քրիստոսի, և պատիւ և փառս միւլթարիչ սուրբ Հոգւոյն»։ Յետոյ «առնէ մատամբն խաչ ի ճակատն տղային», ըսելով. «Ես կնքեմ ի ճակատ քո զնշան սուրբ խաչին տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի»։ Նոյնը կը կրկնէ և կրծոց վրայ՝ սոյն բանաձեւով. «Դնեմ զնշան սուրբ խաչին տեառն մե-րոյ Յիսուսի Քրիստոսի ի սիրտս քո»։

Ապա «տըֆընդէ քահանայն ասելով. Երդմնեցուցանեմ զքեզ ամենապիղծ հոգի» և այլն, ընդարձակ ձեւ մը եռամասնեայ։ Ասոր կը յաջորդէ արտառոց արարողու-թիւնս. «Թքանէ՞ քահանայն յափն (իւր) և հասցէ ի բերանն և յականջն (երախա-յին) և ասէ. Բացցիս որում բանալոց ես»։ Նոյնը կ'ընէ «ցկիթն (քիթ)։ Բաց և բացցիս անուղ զհոտ անուշից»։ Յետոյ «յակականջն ասէ. Դու, սատանայ, եղիցիս հալածեալ, զի դատաստանն Աստուծոյ աստ

մտանէ»։ և կը յաւելու՝ թէ այս գործը կը լինի օրինակաւ Փրկչին՝ «որ թքովն երեսց զխուլն և զհամբն»։

Մաշտոցն յառաջ կը տանի. քահանայն «դարձուցանէ զերախայն յարեւմուտս և հրամարեցուցանէ երիցս անգամ. Հրաժա-րէ՞ ի սատանայէ» և այլն, ծանօթ ձեւը՝ վերածուած երբորդ զէմքի. որոյ իւրա-քանչիւր հարցման «ասէ կնքահայրն. Հրա-ժարէ»։ Որուն քահանայն, «Թո՛ւք ի սա-տանայի երեսն», նման կոնիքերի օրինա-կին։ Յետոյ «դարձուցանէ զտղայն ի յա-րեւելս, և հարցանէ երիցս անգամ», յա-րելով երեք չափաւոր բանաձեւեր. առա-ջինն՝ յիշրորդութիւն, երկրորդն՝ ի մար-դեղութիւն Բանին, երրորդն՝ ի կաթողիկէ Եկեղեցի, որոց մէջ համառոտուած են զըլ-խաւոր վարդապետութիւնը։ Ասոր կը յա-ջորդէ Հաւատամքը։ «Յետ այսր բերեն ազ, և քահանայն աւրհնէ» աղօթքով մը, ինզրեւով ընել զայն «պատճառ փրկու-թեան ի հալածել զսատանայ անուամբ սուրբ Երբորդութեանդ»։ Եւտ որոյ «զնէ յաղէն ի բերանն (մանկան), զի ամենայն բան նորա իմաստութեամբ համեմեալ լի-նի», ըսելով այսպէս. «Ընկալ աղ իմաս-տութեան, զի Տէր որդրմեսցի քեզ ի յա-ւիտենական կեանսն»։ Եւ յառաջ կը տա-նի երախայութեան կարգը։

✱

Բ. ԵՐԻՈՒՄԸ ԱՊԱՇԽԱՌՈՂԱԾ

Այն քրիստոնեայր՝ որոնք անկանոն կեանք մը վարելէ վերջ կը զղջային և կ'ուզէին ուղղութեան գալ, ապաշխարող կը կոչուէին։ Չմանք ընդունելու համար հաւատացելոց մէջ, իրենց վրայ առանձին արարողութիւն մը կը կատարէր ընդհա-նուր հին եկեղեցին, ուստի և Հայկականը, զոր կը տեսնենք զրչագիր մաշտոցաց մէջ,

1. Արքի յոյն մաշտոցն ալ ունի այդ կրկին տեառ-նապոսութիւնքը, բայց տարբեր բանաձեւով. Նոյնպէս և փշումը քահանայէն։

2. Դաւիթ Վրդ. Աւակայ որդին՝ ԺԲ դարուն՝ կը

յիշէ նման բան մը հայ հմայողաց կողմանէ. «Թքով բե-բանոյ իւրեանց ձեռամբ մարմնն զայնտիկ (մանուկե-բը)։ ասն թէ յաղկոտէ հիւանդացեալ է, և մի՛ առցէ զարքած յաչաղուն» (Վա. հմայ.)։

սկսեալ հնազունէն, Սոյն արարողութեան մասն էր մեր քով երդմնեցուցանելը: Մեր քով՝ կ'ըսեմ, որովհետեւ եւրոպացի հնա-խօսից բոլորովին անծանօթ է այս կէտս¹, որ նշան է թէ գոյութիւն ալ չունէր, իսկ մեր սովորութեան բուն պատճառը պիտի տեսնենք յաջորդ գլխոյն մէջ:

1. — Որովհետեւ ապաշխարութիւնը երկրորդ մկրտութիւն կը համարուէր, և երկուքին նպատակն էր դարձ առ Սատուած, երդումն ալ մի և նոյն ձեւով կը կատարուէր երկու առթից մէջ եւս. «անոր համար մեր հին մատոցը համառօտիւ միայն կը յիշէ ապաշխարողացը, գրելով՝ թէ «քահանայն» — այս կարգիս յատուկ պաշտօնեայն նաև ըստ Ստ. Որբելինի (Պտմ. ԻԹ) — զղջացողը կը տանի «ի դուռն եւ կեղեցոյն», ինչպէս մկրտութեան ժամանակ, և յետ ընթերցումաց և աղօթից՝ «դարձուցանէ յարեմոստս և հրաժարեցուցանէ. և ապա դարձուցանէ յարեւելս և տա(յ) հաւատալ զերիս անձնաւորութիւնն. և ասէ զՀաւատամն ի բուն», որ է հանգանակը. աւելի բան չի ըսեր, տալով ընթերցողաց գուշակել երախայից ձեւէն: Սակայն վանացս գրչագրատան ուրիշ օրինակ մը 1387ին գրուած՝ նիւթապէս ալ կը ղնէ զայդ՝ այսպէս. «Հարցանէ քահանայն. Հրաժարե՞ս ի սատանայէ և յամենայն խաբէութիւնէ նորա և ի պաշտամանց նորա և ի գնացից նորա և ի հրեշտակաց նորա: Եւ նուիրեալն աւէ. Հրաժարի՞մ. գ անգամ»: Յետոյ կը ղնէ դաւանութեան ձեւը. «Եւ դարձեալ ասէ քահանայն. Հաւատո՞ս յամենաւորը եւրորդութիւնն ի Հայր և յՈրդի և ի սուրբ Հոգին, ի կաթողիկէ եկեղեցի: Եւ նուիրեալն աւէ. Հաւատամ, գ. և ասեն զՀաւատամն»:

2. — Ստոյ վերոյիշեալ մատոցը երգման յատուկ կանոն մ'ալ ունի անոնց համար՝ որ «յերկեղէ մահու ուրացեալ լինին

զըրիստոնէութիւնն», յարելով մահմետականութեան, այր թէ կին, և ապա կը դառնան: Քահանայը, կ'ըսէ, սպաշխարողը «բերեն ի դուռն եկեղեցոյն, բացաւ զլիով, մերկ, բոկ ոտամբ, և լինի միով հանդերձիւ՝ գատէլոյծ»։ Հոս ըստ սովորութեան «դարձուցանեն զղէմն յարեւմոստս, և զձեռն հրաժարական ընդդէմ ձիգ ունելով՝ հրաժարեցուցանէ քահանայն»։ հետեւեալ բանաձեւով. «Հրաժարե՞ս ի սատանայէ և ի դիւաց նորա և յամենայն խաբէութիւնէ և ի նենգաւոր զործոց նորա, ի գնացից՝ ի պատրանաց նորա: Ու ըրանաւ զՄահմէտ, ապիգրիս ի սուտ կըրանից նորա, և ի չար ընկերակցաց նորա՝ ի յԱւտին, ի Պուպարէն, ի յԱւթմանէն, ի Միլիքմանկուճկա, ի յԱշէն, ի Ֆրաթմայէն, և ի դիւաբախտ մուշկէն գընացիցն նոցա, և յամենայն փրասակար զործոցն նոցայ»: Ոյս ձեւը երկոյս կրկնել կու տայ, միանգամայն «թքանելով յամբարիշտ գործս նոցա»: Յետոյ «դարձուցանեն զղէմն յարեւելս. և ի խոնարհ ունելով զաչս, ամբառնալով զձեռնն ընդդէմ երեսացն», երեք անգամ կը հարցնէ քահանայն հաւատոյ առանձին դաւանութիւն մը՝ որ կը բովանդակէ վարդապետութեան հիմունքս: իսկ ապաշխարողն «ի խոնարհ ի ծունր ի վերայ երեսացն երկիր պագանելով, ասէ բարձր ձայնիւ. Հաւատամ և երկիր պագանեմ»: և կը յարէ հանգանակը:

Գ. ԵՐԴՈՒՄՆ ԴԻՍԱՀԱՐԱՅ

Յիշեցինք յառաջագոյն այսահարաց գոյութիւնն ու բժշկութիւնն առաքելական դարուն և յետոյ, թէ Հայր և թէ ուրիշներ բնական հիւանդութիւնները ստէպ կը շփոթէին դիւահարութեան հետ, ուստի յառաջ կու գար վերջնոյն յաճախութիւնը հին ժամանակ:

Մեր Հայրը կ'որոշէին դիւահարներն ի յայտնի և ի ծածուկ՝ ըստ Եղիշէի անուանեալ կանոնաց. յայտնին անոնք էին որ

1. S⁶u Pénitence և Exorisme ի Martigny, Dict. des Antiq. — Bergier, Dict. de Théol. — Goshler, Dict. encycl. և այլն:

«լիկին». և ծածուկը՝ որ գերի էին չորս գլխաւոր մեղաց. բարկութեան, ցանկութեան, ուրացութեան և ամբարտաւանութեան (Մատեն. Եղ. 296-7), համեմատ աւետարանի զաղափարին (աստ, 370): Ըստ այսմ՝ Պապ ի ծննդեան դիւաց նուիրուած, «բնակեցին դեւք բազումք ի մանուկն», որով կը զագրագործէր՝ կ'ըսէ փաւստոս (Գ, ԽԻ): Նոյն ինքն «այսամուտ» մը կը կոչէ զՀայր մարդպետ՝ որ գճիրան սպանութեանց կը դրդէր (Գ, ԺԸ): Այդպէս կը համարի և փարպեցին՝ սինեցի երեք ուրացողները: Վասակ՝ զոր «այսն պիղծ խեղդէր զնա» (ԽԵ). վարազվազան՝ որ էր «տանջեալ ի դիւէ» (ԽԶ), և Գդիհոն՝ որոյ մահը կը նախագուշակէր «այսն պիղծ որ էր ի նմա» (ԶԲ): Այս օրինակներէն կարելի է հետեւցնել՝ թէ մեր Հայրց այս համոզման արդիւնը էր ապաշխարողաց երգման նախախիշեալ սովորութիւնը. այս ինքն բուժումն ծածուկ դիւահարութեանն: — Ներկայ գլխոյս ինքիւր սակայն յայտնին է, որուն կ'ենթարկուէին՝ ըստ Եղեղեայ (Ա, Խա) և Եղիշէի (198) անմեղներ ու մեղաւորներ առհասարակ. և որոց այդ հարուածը կը հասնէր Աստուծոյ թոյլատուութեամբ (Եզն. Ա, Խբ): Ասոնց բուժման համար կար յատուկ

1. — Երդումն. — Արդարեւ Աւետարանը յանձնարարած է աղօթք ու պահք (Մրկ. Թ, 28), զոր կը կրկնեն նաև Հարք: Եղիշէ այդ երկուց կը յարէ և ուխտագնացութիւն: Սրբոց նշխարաց (298), զոր ըստ Մանդակունւոյն պարտէր կատարել նոյն ինքն այսաւարը (186, 189), և որոյ օգտակարութեան վրայ կը պնդեն նոյն հայրապետն (անդ), Եզնիկ (Ա, Խա, Խբ) և այլք:

Բայց տարբեր էր աստի բուն երդումը, որոյ համար կը հարցնէ Մանդակունին. «զի՞նչ են երկմունք դիւացն». և կը պա-

տասխանէ. «ո՞չ ապարէն պահք և աղօթք հաւատովք» (186), հաստատուած նոյն պէս աւետարանական սահմանին վրայ (189). և այդ աղօթքը կը մատուցանէր երկրորդ անձ մը, զոր կը կրկնէ և Եզնիկ, ըսելով դիւահարին համար՝ թէ «սրբութք (առաքինի պաշտօնէիւք) աղաչեցեալ զԱստուած, օգնականութիւն գտանէր բուժելոյ ի չարէն» (Ա, Խբ): Վերջինս կը յաւելոյ՝ թէ այս կարգը կը կատարուէր ոչ լոկ հաւատացեալոց, այլ և օտարաց վրայ. «Չայնր զփորձ ոչ միայն քրիստոնեայք, այլ և հեթանոսք և մոգք (պարսիկք) գիտեն» (Ա, Խբ):

2. — Արարողութիւն. — Կը կայանար ուրեմն աղօթից մէջ, որուն կ'ընկերէր ըստ Մանդակունւոյն սրբութեանց մին. «ի ձեռն յաղթողի նշանին խաչի՝ յորմէ դղզան աւանայն բնութիւնք դիւաց», և զոր անշուշտ կը բռնէր պաշտօնեայն (186): Հին Մշտոցն ալ յիշելով աղօթքը, կ'աւանդէ նաև ձեռնադրութեան առաքելական սովորութիւնը, նորո՞ծայ քահանային վրայ խնդրելով «շնորհս առաքելականն առ ի մերժել և հեռացուցանել... զայսս պիղծս ի մարդկանէ, ղնելով ձեռս ի վերայ նոցա, կարդալով զամենազաւր անուն քո»: — Յիշեալ կանոնական աղօթից ձեւը սակաւագիւտ է զըջագիր մաշտոցաց մէջ: Վանացս զըջագրատան մէջ հանդիպած եմ երկու օրինակաց, գրուած 1216 և 1530 տարիներուն, և 1484ի աղթարքին, որոնք ունին հետեւեալ կանոնը. «Աղաթք ի վերայ այսահարի: — Տէր Աստուած զաւրութեանց՝ որ բժշկես զախտս և զհիւանդութիւնս ժողովողեան քում, որ փառաւորիս հնանապազ ի ծառայից քոց, զթայ ի զրկեալս յայս յայտոց չարաց, և մի՛ թողուր ի ձեռաց քոց, տէր բարեբար: Սաստեա այսոց պղծոց և խորտակեա զաւտանայ ի ներքոյ ոտից մերոց: Սրբեա

1. Այդ սովորութիւնը շատ հին էր և ընդհանուր, յիշուած նաև Տօբոսեղիանոսի կողմանէ, որ գրելով հեթանոսաց՝ կ'ըսէ. «Առանց քրիստոնէից ս'ի պիտի կորզէր ձեր հոգիներն ու մարմիններն այն ծածուկ քշեամբներէն» որ

ամէն բան կ'իջանան, Գիւաց համար կ'ըսեմ, որ զգեց բռնած են, և զորս մեր կը հաւածենք ձեզմէ առանց փոխարինութեան, առանց վարձուց» (Ջատ. Խբ):

զծառայա քո և նորոգեա զսա Հոգւով սրբութիւն, և խառնեա զսա ի միաբանութիւն եկեղեցւոյ քու սրբոյ, շնորհաւ և մարդասիրութեամբ տեսան մերոյ» են:

3. — Երդմեցողիւ: — Ոչ առաքելաւ կան գարուն և ոչ յետոյ երկուր ժամա՝ նախ այս անտուր յատուկ պաշտօնեայ չկար քրիստ. եկեղեցւոյ մէջ. այլ ըստ եզնկայ կը պահանջուէր ներքին սրբութիւնը, մարդիկ « եթէ ոչ արժանաւորը շնորհաց Հոգւոյն սրբոյ լինիցին, ոչ կարեն հանել զգեանք » (Ա, իր): Կողբացին դեռ իւր օրով իսկ՝ « և այժմ » դիւահաւաժութեան փորձեր կը տեսնէր եկեղեցւոյ կանաց և ոչ նոյնպիսեաց քով. այս ինքն « ի սուրբ և յիսկոյտու և ի ճշմարիտ վաճառական » (անդ), որոց վերջինք սոսկ հաւատացեալներ էին յառաջագոյն: Բայց բնականապէս աւելի եկեղեցականաց յատուկ էր այդ գործը. տեսանք վերեւ՝ որ մաշտոցին մէջ նոր ձեռնադրեալ « քահանային » վրայ կը խնդրուի դիւանբութեան պարգեւը: Եւ մանապէս եպիսկոպոս օրհնէից մէջ ասոր համար ալ կը հայցէին շնորհք՝ « ի սրբութիւն վստանգեաց յայտոց պղծոց » ըստ օրինակի 1345ին և այլոց: Միւ. Գորշի կողմանէ կը յիշուին « ոմանք ի քահանայից և ի կոնստուրաց », որոց ձեռքով Աստուած « մերժէ զգեան » (Առակ 18):

Արեւմտեայց քով Դ դարուն կը սկսի երեւիլ յատուկ երդմեցողիւ, որ մեր մէջ շատ ուշ մուտ կը գտնէ. առաջին անգամ Լամբրոնացին կը յիշատակէ այդ պաշտօնը յառձին կիսաաւարկաւորին. « իշխանութիւն ունի... կէս սարկաւազն զերդմեցողացանն » (Մեկ. Պտր. 53), իսկ յաջորդ դարուն երբ Հայք կ'ընդունին արեւմտեայց փոքր աստիճանները, անոնց միոյն առանձին պատիւն ու պաշտօնը կը լինի այդ. և որ կը կայանայ ըստ օրհնութեան նոյն վիճակաւորին. « զնել զձեռս քո ի վերայ հիւանդաց (դիւահաւարաց), և որք քան ի մկրտութիւն (երախայքը) հրաժարեցուցանել » (Մշտ. 1345ի են): Այս նորութիւնն ի սկզբան ընդդիմութեան բախեա

ցաւ պահպանողական Հայերէ, որոցմէ էր Սիւնեաց Յովնանէն եպիսկոպոսը, ինչպէս կ'իմանանք Զաք. Կործորեցւոյն առ նա գրած Վատագովականէն. « երդմեցողիւ ընդէ՞ր օրհնեցեք ». և առանց բացատրութիւն տալու ասոր՝ կ'անցնի երդման պաշտպանութեան: Դար մը վերջ այս նոր աստիճանն այլ եւս ընտանի էր Հայոց, և իբրեւ սովորական բան կը յիշէ զայն Տաթեւացին. « Երբորդ (կարգ) է երդմեցողաց, ցիւրկ, որոց գործն այն է՝ երդմեցողացանել զդիւահարն » և հրաժարեցնել երախայն (Հրց. Թ, ր), և որոյ գործածականութիւնը սակայն անստոյգ տեսանք (աստ, 372):

✱

Դ. ԵՐԴՈՒՄՆ ԻԵՂՈՅ, ԱՂԻ ԵՒ ԶՐՈՅ

Ահա նիւթեր՝ որ աւելի պիտի ամրապնդեն մեր ի սկզբան տեսած կարծիքը, թէ նախնիք՝ առաքելականէն ալ չափազանցուած և աւելի հին առաքելութեանց մօտեցող համոզմամբ մը՝ դիւաց ներգործութիւնը կը դնէին նաեւ անշունչ իրաց մէջ, որպիսի էին և այս երեքը, որոցմէ կը հալածէին զանոնք երդմեցողամբ: Արեւմտեայց հնարեցին այս սովորոյթը և մեզ ալ աւանդեցին վերջերք. այնպէս որ աղի և ջրոյ երդման յիշատակը չննք գտնեք նիւթոցս օրհնութեան սովորական ընդիմ կանոնաց մէջ՝ զոր կը պահեն մեր հին մաշտոցներ. թէ և մեր Հարց մտքէն եւս օտար չլինէր ասոնց մասնակցութիւնը դիւաց. զի Յայտնութեան ջրօրհնեաց կանոնին մէջ՝ համաձայն նոյն ինքն երիցագոյն օրինակին իսկ՝ կ'աղօթուի այսպէս. « Հալածեա ի սմանէ զամենայն փնաս և զչար բիծ և զախտ և զամենակն քանդութիւնս աստուանայի, և տնգեա ի սմա զամենայն շնորհս ամենազաւ սուրբ Հոգւոյդ » և այլն. այսքան, բայց երդում ոչ:

1. — Երդումն իսրոյ: — Մեռոնի օրհնութեան մէջ կը յիշուի այս, ըսուելով. « եպիսկոպոսապետն տալ զեղորմն » անոր՝ ըստ մաշտոցին, որ երդման նպատակն ալ կը պարզէ բանաձեւին մէջ. « զի ամեն

նայն ներգործութիւն սատանայի և չա-
րութիւն նորա լիցի ի քէն հալածեալ»։
Այսպէս արբուելով այն, իւր կարգին պի-
տի սրբէր զմարդիկ և ուրիշ նիւթեր, ինչ-
պէս կ'ըսէ Նարեկացին. «Լրութեամբ շնոր-
հի օրհնութեան այս իւղ զօրացեալ՝ և
զայսս վանէ» (Աղ. Գ. 4)։

Դժբախտաբար չունինք մեռոնին և միւս
սուրբ իւղոց օրհնութեան շատ հին օրի-
նակներ. ԺԱ դարու մաշտոցը, որոյ պաշ-
տամուտը կանխելով կիրիկեան վերակազ-
մութիւնը՝ կը պահեն նախկին ձեւը, կը
զլանայ մեռոնի օրհնութիւնը. զաղափարողը
կ'իմացնէ՝ թէ զայն «մեք ոչ իշխեմք զբել,
զի մի՛ անհնազանդ գտանիցիմք սուրբ Լու-
սաւորչի աթոռոյն և մեծի հայրապետին
մերոյ»։ Մեր գրչագրատան մէջ գտուած
հնագոյն կանոնը կիրիկեանն է, 1345ի ծա-
նօթ մաշտոցին մէջ, որ ունի օրհնութիւն
երեք իւղոց, մեռոնին, երախայից ու հի-
ւանդաց, ուստի երեք ալ երդումներ։ Մե-
ռոնի կանոնը կրկին է հոս. «մին համառօտ՝
միւս իւղոց հետ միասին, և երկրորդն
ընդարձակ ու միակ՝ որ հինը կը թուի,
և որոյ մէջ ներմուծել կը պատուիրէ մաշ-
տոցն առաջին կանոնն ամբողջապէս. թէ և
հոն կրկնուած է մեռոնին երդման ձեւը
միայն։ Առաջին կամ երբեակ իւղոց կա-
նոնին համեմատութիւն մը լատինական
մաշտոցին հետ՝ ցոյց տուաւ ինձ, թէ այս
կիրիկեան ձեւն՝ ուստի և երդումն՝ ամ-
բողջապէս թարգմանածոյ փոխառութիւն
մ'էր արեւմտեայց ծիսարանէն. այնպէս
որ մեր գրչագրատան ուրիշ մաշտոց մը,
գրուած 1338ին, տարբեր կանոն մ'ունի
հիւանդաց իւղի օրհնութեան, որոյ մէջ
կը պակասի երդումը։ Բայց վերջապէս
հայացած էր այդ երդումն ու գործածա-
կան եղած, մանաւանդ մեռոնին մէջ, ինչ-

պէս մեր 1386ի և այլ օրինակներէն կ'ե-
րուի, և որ կը տեւէ ցարդ, կաթողիկեայ
Հայոց քով երեք իւղոց օրհնութեան մէջ
եւս։

2. — Արարդարիւն։ — Շատ պարզ
է՝ երբ մեր տեսութեան սահմանն ամփո-
փենք ոչ թէ իւղոց ամբողջ օրհնութեան,
այլ միայն երդման մէջ։

ա. Մեռոնի ընդարձակ կանոնը՝ Ներ-
սեան երկար քարոզէ մը վերջ՝ առանց
որ և է հրահանգի կը յարէ. «Եպիսկո-
պոսապետն տա(յ) զերդումն՝ ասելով» բա-
նաձեւը։ Ընդ հակառակն համառօտ կանոնն
աւելի մանրամասնութիւններ ունի՝ հե-
տեւութեամբ լատին բնագրին. «Առու
զմեռոնի շին աւագ սարկաւակն, և զա(յ) ի
ձախ դէհ կախկուպոսին, և նա շնչայ (կը
փչէ) ի նոյն երիցս. և կացեալ առաջի
սրբոյ սեղանոյն՝ տա(յ) զերդումն»։ Ա-
հաւաստի աղոյր բանաձեւը. «Երդմեցու-
ցանեմ զքեզ, նիւթ ձիթոյ, յանուն Հաւր
ամենակարողի՝ որ արար զերկինս և զեր-
կիր և զծով և զոր ի նոսա, զի ամենայն
ներգործութիւն սատանայի լիցի ի քէն հա-
լածեալ, որպէս զի աւրհնութեամբս զաւ-
րասցիս յաւծեալսն քե տպաւորել զՀոգին
սուրբ՝ յանուն Հաւր ամենակարողի և
Որդւոյ տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի,
այժմ և միշտ...»։

բ. Երախայից իւղին երդումը կայ լոկ
վերոյիշեալ համառօտ խառն կանոնին մէջ՝
(Օրհնեալ մեռոնը, կ'ըսէ, կը տանին յա-
ւանդատուն։ «Յետ այսր բերեն առաջի
կախկուպոսին զամանն՝ յոր մկրտութեան
ձէթն աւրհնի, և ունին առնթներ. և նա
շնչայ(յ) ի նոյն երիցս ի ծածուկ, և տա(յ)
զայս երդումը»։ Բանաձեւը տարբեր է
նախորդէն՝ համեմատ իւր նպատակին, և
է այս. «Երդմեցուցանեմ զքեզ, նիւթ ձի-

1. Այդ արգելքը կը միկնուի մաշտոցի զրուկներէն
քէ յառաջ պատահած զիպուսով մը. Սիւնեաց Գալուս
և Անձնացեաց Խորով կախկուպոսունք ապստամբելով
Անանիա կաթողիկոսէն, յարեցան Աղուանից հայրապե-
տին, անտի առելով միւսոնն ալ, ինչպէս կը պատմէ
նոյն Անանիա (Արար. 1897, էջ 130)։ Այս պատճառա-

արգելուած կը թուի միւսմտորհնէից հրատարակութիւնը
հայրապետանոցէն զուրս։

2. (Անեցւոյն օրերէն իսկ երախայից օծումն սկսած
էր փառաբոլի սովորութիւնն (նոյն, 8), որով նոյնը պա-
տահեր է անոր իւղին օրհնութեան կանոնին եւս տու-
մայն մաշտոցէն, և սակայն զկիրիկեցիս նոր թարգմա-
նելու։

թոյ, յանուն Հօր Աստուծոյ ամենակարողի, և յանուն Յիսուսի Քրիստոսի, և յանուն սուրբ Հոգւոյն. որպէս զ(ի) միոյ աստուածութեան յերրորդութեանն անուամբ լիցի ի քէն հալածեալ ամենայն ներգործութիւն սատանայի, որ հս տուեալ յօգուտ մարդկան, և ի ձեռն այս սուրբ ընծայիցս եղիցիս ի սնունդ մարմնոց և հոգւոց, և ի մրցմունս արիւթեան այնոցիկ՝ որք և օծեալ պատրաստին մկրտութեան. որպէս զի լիցին մաքրեալք ընդունել զշնորհս սուրբ Հոգւոյն՝ շնորհօք տեսան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որում վայելէ փառք...»:

գ. Հիւանդաց իւղին երդումը կը կանխէ քան զատելինն նոյն կանոնին մէջ: Եւ է ապապէս. « Բերին ատաղի զշիշ ձիթոյն հիւանդաց և երդմեցուցանեն զհա այսպէս. — Երդմեցուցանեմ զքեզ, պեղծ հոգի դիւական, զի հալածեսցիս յայս ձիթէս ամենայն ներգործութեամբդ քո, յանուն Հօր և Որդոյ և Հոգւոյն սրբոյ. զի լիցի սա յօծումն տաճարի Աստուծոյ՝ յորս բնակեսցէ սուրբ Հոգին, ի փառս Հօր և սիրեցեալ Որդոյ իւրոյ՝ որ զալոց է դատել զկենդանիս և զմեռեալսն »:

Յ. — Երդումն Ողի և Ջրոյ: — Ըսի՝ թէ տոհմային բնիկ մաշտոցին մէջ չի յիշուիր: Արդ կը գտնեմ զայս լոկ Սոյ մաշտոցին մէջ. և է մի առանձին « Կանոն, արհնութիւն ջրոյ, զոր յամենայն կիրակէ քահանայն աւրնէ և ցանէ ի վերայ ժողովրդեանն »: Այս կանոնն ալ, որ զատ է ի խաչալուայի և Յայտնութեան ջրօրհնեաց հարազատ կարգերէն, նման առաջնոց՝ նիւթական թարգմանութիւն է լատինականէն. որ եթէ չէ մտած հետազալ ուրիշ մաշտոցաց մէջ, կրնանք ըսել՝ թէ գէթ ի կիլիկիա գործածուած է երբեմն:

ա. Պաշտօնը կը սկսի սաղմոսի համարով մը, յետ որոյ քահանայն կ'ըսէ երգմնածին աղին վրայ՝ որ սահմանուած է խառնուելու ջրին մէջ. « Երդմեցուցանեմ զքեզ, արարած աղի, յԱստուած՝ որ կենդանի է, յԱստուած՝ որ ճշմարիտ է, յԱստուած՝ որ սուրբ է, որ զքեզ ի ձեռն Եղիշէի մարգարէին հրամայեաց ի ջուրն արկանել՝ առ ի բժշկել զանգաւակութիւն ջուրցն: Որով և դու, աղ, եղիցիս ամենեցուն որոց ընդունին զքեզ՝ յազատութիւն հոգոց և մարմնոց: Եւ փախիցեն ի բաց յայնմ տեղովէ ուր դու ցաւեսցիս՝ ամենայն ցնորական երևոյթք փորձողին, ոսոխութիւն և նենկութիւնք և չարարուեստք խաբէութիւնք սատանայի. և ամենայն հոգիք նորա անսուրբք երդմեցուցեալք եղիցին նովա՝ որ զալոցն է դատել զկենդանիս և զմեռեալս և զաշխարհ ամենայն հրով »:

բ. Միջանկեալ աղօթք մը, և ապա կը յարէ ջրոյն երդումը. « Երդմեցուցանեմ զքեզ, արարած ջրոյ, յանուն Աստուծոյ Հաւր ամենայնակալին, և յանուն Յիսուսի Քրիստոսի որդոյ նորա, և ի զաւրութիւն Հոգւոյն սրբոյ Աստուծոյ, զի եղիցիս դու, ջուր, երդմեցուցեալ, որպէս զի փախուցես զամենայն իշխանութիւնս թշնամոյն, և զինքն իսկ զսատանա(յ) արմատաքի խլիալ կարասցես դու, և ի բաց հանել ամենայն յանցաւոր հրեշտակաւք նորայ, զաւրութեամբ տեսան մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ զալոց է դատել զկենդանիս և զմեռեալս, և զաշխարհս ամենայն հրով »: Ապա կը յաջորդեն ուրիշ աղօթքներ:

Հ. ՎԱՐՄԱՆ ՀԱՅՈՒՆԻ

Շարայաքիյի

